

Dirk van Dalen

Universiteit Utrecht  
d.vandalen@uu.nl

Boekbespreking Volkmar Felsch: Otto Blumenthals Tagebücher

# Blumenthal in Holland

Otto Blumenthal (1876–1944), een Duitse wiskundige van joodse komaf, hield van 1939 tot 1943 dagboeken bij. Daarin beschrijft hij vrij minutieus zijn verhuizing naar Nederland en de roerige jaren die volgen. Volkmar Felsch heeft het voor elkaar gekregen om deze dagboeken gepubliceerd te krijgen, met biografische aanvullingen. In dit artikel bespreekt Dirk van Dalen dit historische werk.

De hoofdpersoon van het hier te bespreken boek was een bekend en gerespecteerd wiskundige in de eerste helft van de twintigste eeuw, Otto Blumenthal. Tot aan de opkomst van het Derde Rijk verschilde zijn leven niet zoveel van dat van de doorsnee Duitse geleerde; zijn promotor was de wereldberoemde wiskundige David Hilbert en hij vond zijn weg in de academische wereld zonder veel problemen. Dat bijna iedereen hem kende, had te maken met zijn activiteiten als redacteur van de, eveneens wereldberoemde, *Mathematische Annalen*. Men kan hem zonder overdrijving beschouwen als de rechterhand van de toenmalige koning van de Europese wiskunde, David Hilbert. In zijn functie kwam hij met de meest uiteenlopende figuren uit de internationale wiskunde in contact.

Hij was van joodse afstamming, iets wat zijn carrière niet in de weg stond. Juist in de wiskunde was toen uiteindelijk de kwaliteit van de persoon bepalend, politiek en religie speelden een geringere rol. Het boek dat door Volkmar Felsch samengesteld en geschreven is, verschilt van de gewone biografie in die zin dat weliswaar Blumenthals levensloop beschreven wordt, maar dat de cruciale en tragische periode van diens leven weergegeven is door hemzelf in de vorm van een beknopte kroniek, bestaande uit korte notities op de blaadjes van zijn agenda. Dit dagboek heeft de oorlog overleefd, Blumenthal zag in de laatste ogenblikken voor zijn deportatie kans om het naar zijn zoon in Engeland te versturen. In 2003 lukte het Felsch om met de schoondochter van Blumenthal, Janet Kuypers, in contact te komen, en zo het dagboek voor de geschiedenis toegankelijk te maken. Dit was in zekere zin het begin van een vrij volledige verslaglegging van Blumenthals kritieke jaren in Nederland. Het resulterende boek

is een combinatie van een biografische inleiding door Felsch, het dagboek van Blumenthal, en een slot waarin aanvullende informatie gegeven wordt, en waarin op details van het dagboek ingegaan wordt en historische informatie gegeven wordt over gebeurtenissen en overwegingen die in de dagboeken summier ter sprake komen.

## Een bescheiden jongen uit Frankfurt

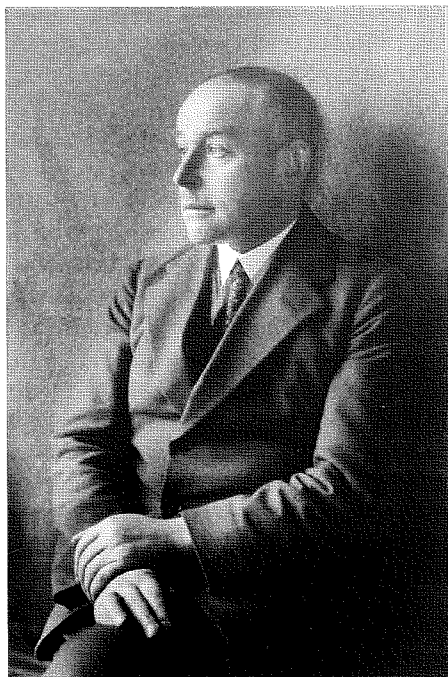
De carrière van de jonge Blumenthal past in zekere zin goed in het beeld van de emanciperende joodse intellectueel. Hoewel hij uit een traditioneel joods gezin kwam en tot de israëlitische gemeente behoorde, ging hij op zijn achttiende over naar de evangelische gemeente. Hij werd in 1894 in Frankfurt gedoopt. Hij schreef zich aanvankelijk in voor een medicijnenstudie, maar koos een jaar later voor de wiskunde, en dat was in het oude Göttingen een uitstekende keus. Tot zijn leermeesters behoorden Hilbert, Felix Klein en ook Sommerfeld; een betere start kon men toen nergens ter wereld maken. Hij promoveerde in 1898 bij Hilbert op een functie-theoretisch onderwerp. Trouw aan de Duitse gewoonte bezocht hij ook andere universiteiten, eerst München, en later, tijdens zijn voorbereiding voor de *Habilitation*, ook Parijs en Marburg (waar hij een leeropdracht waarnam). In 1905 werd hij benoemd tot hoogleraar in Aken, de plaats waar hij tot aan zijn ontslag door de nieuwe politieke meesters werkzaam bleef. De belangrijkste wetenschappelijke eer, die hem al in 1906 ten deel viel, was de benoeming tot redacteur van de *Mathematische Annalen*. Die functie bleef hij waarnemen tot 1938! Zijn opvolger was Heinrich Behnke die, zoals Felsch constateert, uiterst omzichtig reageert op het nazi bewind, zie pagina 102.

Men kan zonder overdrijving stellen dat de rustige, bescheiden jongen uit Frankfurt zijn plaats gevonden had, een plaats die voornamelijk dienend was, maar die vele contacten opleverde, en hem een aanzienlijk man in de wiskundige gemeenschap maakte. Men zou zich natuurlijk kunnen afvragen of een ambitieus man niet naar een van de gerenommeerde universiteiten zou verhuizen. Het is de vraag of hij in de concurrentie met het grote aantal excellente Duitse wiskundigen boven zou komen drijven. Bovendien scheen zijn ambitie niet in die richting te gaan. Brouwer, Nederlands gezaghebbendste wiskundige, spande zich in 1921 in om Blumenthal de plaats van Bieberbach, die naar Berlijn ging, in Frankfurt te laten innemen, maar zijn poging liep dood. Brouwer nam dit het hogere establishment in de wiskunde nogal kwalijk (D. van Dalen, *L.E.J. Brouwer – Topoloog, Intuitionist, Filosoof*, Springer, 2013, p. 349).



Volkmar Felsch, *Otto Blumenthals Tagebücher*. Ein Aachener Mathematikprofessor erleidet die NS-Diktatur in Deutschland, den Niederlanden und Theresienstadt, onder redactie van Erhard Roy Wiehn, Hartung-Gorre Verlag, Konstanz, 2011, 538 p., ISBN 9783866283848, prijs € 29,80.





Blumenthal, professor in Aken

### Unpolitisch

Blumenthal was in 1908 gehuwd met Amalie Ebstein (roepnaam Mali). Het huwelijk was buitengewoon hecht en gelukkig, er werden vier kinderen geboren waarvan er twee jong overleden.

Blumenthal, al was hij professor, werd in 1914 opgeroepen voor militaire dienst. Hij nam aan frontgevechten deel en kon pas in 1919 naar Aken terugkeren. Wie cynische toevalligheden kan waarderen, hoort te weten dat hem in 1936, *Im Namen des Führers und Reichskanzlers* het *Ehrenkreuz für Frontkämpfer* verleend werd — let wel twee jaar nadat hij door die zelfde Führer uit zijn ambt gezet was.

Om het beeld van de persoon Blumenthal nog wat scherper te maken: hij was een actief en theologisch geïnteresseerd lid van de evangelische kerk. Zijn gezinsleven was harmonieus, de kinderen, Ernst en Margarethe, groeiden op in de traditionele intellectueel-culturele traditie.

Binnen de wiskundige gemeenschap nam hij allerlei functies waar, zo was hij jarenlang bestuurslid van de *Deutsche Mathematiker Vereinigung*, en een tijdlang voorzitter. Verder was hij lid van de *Société Mathématique de France*, en lid van de *Leopoldina*. Men zou hem met recht *unpolitisch* kunnen noemen, weliswaar was hij lid van ideële verenigingen en internationale vriendschapsgenootschappen, zoals de Duitse liga voor mensenrechten, de Duitse vredesgroep, de Duitse liga voor de volkenbond, de vereniging van vrien-

den van het nieuwe Rusland, maar van radicale positionering was geen sprake. Hoe onschuldig dit alles mag klinken, het bleek tegen hem gebruikt te kunnen worden in de nieuwe wereld van het Nationaal Socialisme. In 1933 belasterden studenten hem op grond van zijn betrokkenheid bij de bovengenoemde verenigingen; zoals gebruikelijk speelde juistheid bij deze 'progressieve' groepen geen rol. Hier is een voorbeeld (p. 31): "Men kan het Duitsgezinde studenten niet langer aandoen, zich door vrienden van het Russische bolsjewisme les te laten geven en te laten examineren."

Dat de intimidatie van studentenzijde niet van voorbijgaande aard was, bleek in april toen nieuw gefabriceerde klachten resulteerden in een studenten-arrestatie van Blumenthal. Vervolgens werd hij aan de politie overgeleverd, die hem na vijf dagen weer vrij liet (p. 35). Niet lang daarna werd hij op grond van de beruchte wet *zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums* ontslagen; als grond van het ontslag werd aangegeven *Mitglied der Liga für Menschenrechte seit 1919/21*.

Zoals te verwachten, werd de druk op Blumenthal en lotgenoten voortdurend opgevoerd. Felsch beschrijft in detail hoe emigratie op den duur onvermijdelijk werd.

### Een objectieve historicus

Het dagboek van Blumenthal opent op 1 januari 1939. Dankzij de gedetailleerde commentaren, berustend op uitvoerig historisch onderzoek van Felsch, blijken de min of meer in telegramstijl geschreven verslagen verras-



Mali en Otto Blumenthal, 1909

senderwijze goed leesbaar. De inhoud is als regel louter beschrijvend. Verbazend is dat niet, immers een agenda leent zich niet voor uitvoerig commentaar. Het is ook goed denkbaar dat zijn droge objectieve weergave een soort beveiliging was tegen kwaadwillende nieuwsgierigheid. Op dit punt aangekomen zou ik eigenlijk de lezer willen uitnodigen zelf de tekst door te nemen, of op zijn minst een aantal steekproeven te nemen. Met enige verbeeldingskracht kan men zich indenken dat vrijwel iedere minieme gebeurtenis een zekere

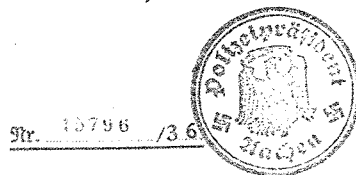
### Im Namen des Führers und Reichskanzlers

Dem Hochschulprofessor a. D. Otto Blumenthal  
in Aachen  
Beselerstraße 22

ist auf Grund der Verordnung vom 13. Juli 1934 zur Erinnerung an den Weltkrieg 1914/1918 das von dem Reichspräsidenten Generalfeldmarschall von Hindenburg gestiftete

### Ehrenkreuz für Frontkämpfer

verliehen worden.



Aachen, den 31. Januar 1936.  
Der Polizeipräsident

Het militaire erekruis voor Blumenthal



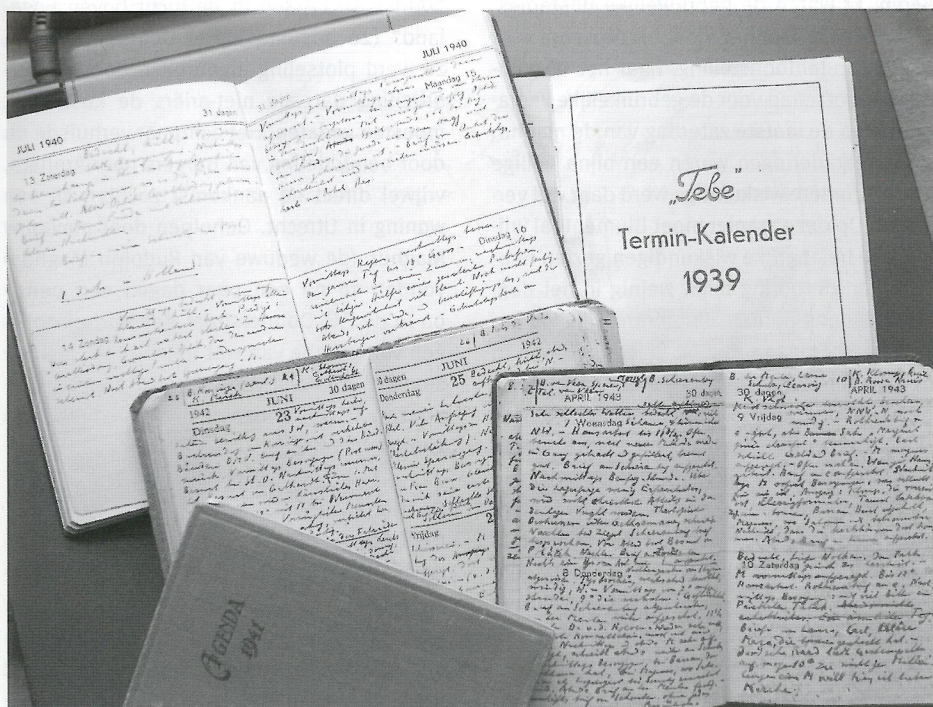


Het gezin Blumenthal in de jaren twintig

emotionele lading heeft die de lezer erbij moet denken.

Voor huidige lezers, maar nog veel meer voor diegenen onder hen die de bezetting hebben meegemaakt, blijft het een raadsel dat Blumenthal de gebeurtenissen als een objectieve historicus uit de eenentwintigste eeuw bleef beschrijven. Men kan zich voorstellen dat Blumenthal in zijn dagboek geen provocerende teksten wil produceren — men

weet nooit wie het in handen kan vallen, maar het is volstrekt niet uitgesloten dat hij vanuit een christelijke levensovertuiging geen veroordelingen wilde uitspreken. Heinrich Behnke, Blumenthals opvolger in de redactie van de *Mathematische Annalen*, schreef in zijn In Memoriam van 1958 dat Blumenthal zelfs na zijn vernederende ontslag van zijn vrienden geen hatelikheden over het regiem accepteerde.



Agenda's met Blumenthals dagboeken

### Verhuizing naar Nederland

De eerste helft van 1939 is een voorspel op de definitieve verhuizing naar Nederland. Van dag tot dag namen de chicanes toe en voor een paria als de joodse Blumenthal was de omgang met het ambtelijk apparaat verre van soepel. Aan de ene kant bleken er toch genoeg vrienden en sympathisanten te zijn, aan de andere kant konden die het noodlot niet tegenhouden. Men stelde zich voor een emigratie onder allerlei bezwarende voorwaarden. Hoe kan het pensioen in Nederland uitgekeerd worden, hoe kan de uitkering van Springer Verlag voortgezet worden? Om nog niet te spreken van het overbrengen van de bezittingen, huisraad, boeken, enzovoorts. Het moet een pak van Blumenthals hart geweest zijn dat zijn kinderen, Ernst en Margarethe, in Engeland studeerden; weliswaar was er nog geen oorlog, maar voor personen van joodse afstamming was Duitsland te riskant geworden.

Men kan zich afvragen waarom Blumenthal niet naar een veiliger land vertrok. In de eerste plaats werd Nederland als een traditioneel neutraal land beschouwd, en in de tweede plaats waren inreisvisa niet zo licht te verkrijgen. Verder had Blumenthal al contacten in Nederland, hij was bevriend met de Delftse fysicus Burgers. Het kan verder opgemerkt worden dat vele joodse Duitsers Nederland als doorgangsroute naar andere, en veiligere, landen gebruikten. De topoloog Rosenthal is een voorbeeld.

Op 13 juli was het dan zover, *Abschied von Deutschland*. De Amsterdamse hoogleraar Frijda had Blumenthals komst namens het Academisch Steunfonds voorbereid. Om te beginnen werden de Blumenthals ondergebracht in Huis Zuilen (nu Slot Zuylen) van de Baron van Tuyll van Serooskerken.

In Utrecht werd Blumenthal opgevangen door de wiskundehoogleraar Wolff; de baron had de Blumenthals zelf van het station willen ophalen, volgens Blumenthal had dat "eine schreckliche Geschichte gegeben".

Blumenthals ontvangst in Nederland was, ondanks de tragische aanleiding, uiterst positief. Hij kreeg al snel contact met de wiskundige gemeenschap, zag kans om te reizen, zo nam hij deel aan een congres in Luik, waar allerlei oude bekenden opdoken, onder anderen Godeaux, Lebesgue, Carta, Van der Woude en Van der Corput. In zijn dagboek vermeldt hij: "die Franzosen sehr freundlich, trotz meiner Angst für Lebesgue". In het licht van de betrokkenheid van de *Annalen* bij diens mislukte invariantiebewijs van de dimensie kan men zich daar iets bij voorstellen.





Mali en Otto met hun oudere kinderen Ernst en Margarethe

### Het begin van de Tweede Wereldoorlog

Niet lang daarna, midden augustus, reizen de Blumenthals naar Londen, waar zij Kathleen Mordell en Davenport ontmoetten. Snel een reis naar Manchester om de kinderen te zien. Juist in die tijd begon de Europese politiek in een kritiek stadium te komen. Het dagboek vermeldt het Duits-Sovjetpact: "recht omschmeissend". Op zaterdag 26 augustus werden Duitsers aangezegd het land te verlaten, en zo stond het echtpaar diezelfde avond nog op het station in Utrecht. Terugziend kan men alleen maar betreuren dat Blumenthal zo'n gezagsgetrouw burger was dat hij niet even ondergedoken was. De oorlog was nog geen week later een feit, en dan had hij, weliswaar als gedetineerde, de oorlog kunnen overleven. Terug in Utrecht was hij op 1 september getuige van het begin van de tweede wereldoorlog: "Beginn des zweiten Weltkrieges. — Herrliches Wetter. — Morgens Nachricht von der Angliederung Danzigs. 10 Uhr Führerrede in Reichstag. ... Abends die Entscheidung Englands und Frankreichs auf Abberufung ihrer Gesandten. Es ist entsetzlich, und die Folgen werden noch entsetzlicher sein." De oorlogsverklaring van Engeland en Frankrijk volgde twee dagen later. Op 17 september: "USSR rückt 'friedlich' in Polen ein".

Ondanks de alom deprimerende ontwikkelingen bouwde Blumenthal een uitgebreid netwerk van wis- en natuurkundigen op, er duiken namen op van veel gevestigde Nederlandse geleerden: Biezeno, Freudenthal, Van Dantzig, Ornstein, Schouten, Wolff, zie verder pagina 510. Hij had vooral contact met Burgers, met wie hij al vroeger van doen had.

In mijn contacten met De Bruijn en Freudenthal kwam Blumenthal ook wel ter sprake.

De Bruijn bezocht hem en prees zijn deskundigheid op het gebied van modulaire functies; Freudenthals ontmoeting met Blumenthal moet geen groot succes geweest zijn, hier kwam een gevestigde autoriteit in contact met een dertig jaar jongere vakgenoot die de moderne wiskunde representeerde. Freudenthal zag, in zijn woorden, een wat teruggetrokken, serviele man en Blumenthal schreef in zijn dagboek "Besuch von Freudenthal aus Amsterdam, der angenehm entäuscht" een botsing van twee totaal verschillende karakters en twee verschillende wiskundeculturen.

De oorlogsberichten worden afgewisseld met verslagen van uitjes naar Den Haag, Loosdrecht, ... Half oktober verhuisde de familie Blumenthal naar Delft, waar Blumenthal beroepshalve het nauwst met collega's verbonden was. Zeker in zijn Delftse periode, maar ook later nog, bleef Blumenthal verrassend mobiel; geen gedeprimeerde geleerde die het huis niet meer uitkomt.

### De Delftse periode

In zijn Delftse tijd maakte Blumenthal gemakkelijk vrienden, hij nam deel aan wis- en natuurkundige voordrachten, seminaria, gaf hulplessen aan studenten, enzovoorts. Het leven was natuurlijk verre van geriefelijk, een kleine woning, kleine toelage, problemen met stoken in de koude winter van 1939/40, maar verder verschilde het leven niet zoveel van een doorsnee academisch bestaan. Blumenthal was breed geïnteresseerd, hij kon met de meeste collega's op voet van gelijkheid verkeren. Er waren de gebruikelijke uitstapjes, bijvoorbeeld naar het Stedelijk Museum voor de Toorop-tentoonstelling, naar het Wiskundig Genootschap voor de gebruikelijke vergadering op de laatste zaterdag van de maand. Deze vergaderingen waren een bijna heilige traditie, iedere wiskundige werd daar wel verwacht. Op deze manier moet Blumenthal vrijwel alle belangrijke wiskundigen gezien hebben. Van de oorlog blijkt weinig in het dagboek. Ineens noteert Blumenthal dat de Engelsen en Fransen mijnen gelegd hebben in de Noorse wateren. En een dag later komt hij te weten dat de Duitsers Denemarken en Noorwegen binnengerukt zijn. Afgezien van de mobilisatie van het Nederlandse leger zijn de tekenen van een komend conflict nog vrij onzichtbaar. Financieel bleef het problematisch om het hoofd boven water te houden. Sommige van zijn collega's verschaften hem betaalde opdrachten, Van Heel bood hem bijvoorbeeld een interessante opdracht over optiek aan. Van der Pol en Bremmer betaalden hem voor onderzoek over operatoren calculus.

In mei hernam de natuur zijn loop, de bomen botten uit, de zon schijnt weer en tegelijkertijd neemt de regering maatregelen voor een mogelijke botsing met de onaangename buurman. Op 8 mei bezocht Blumenthal nog een voordracht van Koksma in de Vrije Universiteit, de volgende dag verliep routineus – en op 10 mei rolde de oorlog over Nederland. Het dagboek vermeldt: "Herrliches Wetter. Kriegsbeginn". Waar het de Nederlanders al moeilijk bleek om zich te realiseren dat het uit was met onze neutraliteit, ging het Blumenthal niet veel beter: "Radio brüllt im Unterhaus. Sehr gegen Willen zur Überzeugung gekommen, dass Krieg ist".

Blumenthal had ondertussen wel pogingen gedaan een positie in het buitenland te vinden, zo had Hadamard voor hem een aanstelling in Argentinië op het oog, de nieuwe universiteit in Rosario zocht een directeur. Hoewel Hadamard de kansen van Blumenthal hoog inschatte, werd Beppo Levi (die, zoals Blumenthal bitter schreef, een jaar ouder was) benoemd. Ook pogingen van Herman Weyl baatten niet. Andere mogelijkheden in Amerika bleken ook illusoir.

Het leven in Delft bleef voorlopig zijn gang gaan, de samenwerking met de voor het grootste deel lokale collega's hield Blumenthal aan het werk. Daarbij kwam incidenteel ook bijles aan studenten. De oorlog bleef vrijwel onzichtbaar in het dagboek, enkele notities geven aan wat Blumenthal de moeite waard vond om te noteren: "wapenstilstand met Frankrijk" (22.6.1940, in dagboek 24.9), "Duitse successen in de lucht boven Engeland" (26 augustus). Het Delftse intermezzo werd plotseling afgebroken door de verordening dat alle niet-ariërs de kuststreek moesten verlaten. Het echtpaar verhuisde nu door bemiddeling van Burgers naar Arnhem, vrijwel direct na aankomst zochten zij een woning in Utrecht. Geholpen door mevrouw Magnus (de weduwe van Rudolph Magnus) vonden ze na een paar dagen een pension in de F.C. Donderstraat. Dit 'verhuizen' is een voorproefje van wat hun nog te wachten stond. Waar eerst van een zekere eigen initiatief sprake is, nemen de dwangverhuizingen gaandeweg toe.

### De Utrechtse periode

De Utrechtse periode geeft ongeveer hetzelfde beeld waar het de activiteiten en correspondentie van Blumenthal betreft. De lezer wordt getroffen door de grote kring van kennissen, correspondenten, collega's die in het dagboek voorkomen. Waar in Duitsland contact met joodse medeburgers niet ongevaar-

lijk was, bleken veel Nederlandse burgers goede samaritanen te zijn. De lijst van contacten bevat veel prominente namen, behalve vakgenoten ook veel oude en nieuwe vrienden. Daarnaast voerde Blumenthal een uitgebreide briefwisseling met vroegere collega's die het gevaar tijdig hadden kunnen ontvluchten: Hermann Weyl, Ludwig Prandtl,...

In Utrecht bezocht Blumenthal graag de wiskundige leeszaal, ook op het natuurkundig laboratorium was hij een geziene gast. De plaatselijke wiskundigen, Barrau en Wolff steunden Blumenthal naar vermogen en ook de natuurkundige Ornstein bekommerde zich om hem. Men moet niet denken dat Blumenthal uitsluitend, of zelfs overwegend, omging met vakgenoten. Zijn diepe religiositeit bracht hem in contact met predikanten en bevriende medegelovigen. De notities in het dagboek zijn ontroerend in hun directe eenvoud. Blumenthal verdiept zich ook in de Nederlandse literatuur en geschiedenis. Hij leest bijvoorbeeld de *Herfsttij der Middeleeuwen* en *Max Havelaar*. De loop van de oorlog wordt nauwelijks genoemd, de onvoorstelbare beslissing om de Sovjet-Unie binnen te vallen (operatie Barbarossa) komt in het dagboek voor onder 22 juni 1941: "Krieg Deutschland-Russland!"; begin augustus lezen we "Fortschritte der Deutschen südlich Kiev". Wiskundig bleef Blumenthal actief, hij bestudeerde de literatuur (voor zover toegankelijk voor hem) en werkte met diverse collega's samen. Zijn laatste artikel, over isoperimetrie, was in samenwerking met Wolff in 1942 geschreven. Op 25 mei 1941 werd Blumenthal

geïnformeerd dat hij zijn Duitse staatsburgerschap verloren had. Deze *Ausbürgerung* had al op 1 januari plaatsgevonden, de Universiteit Göttingen had daarop vrijwel direct Blumenthal zijn doctorsgraad ontnomen. Vreemde tijden.

#### Oproepen voor transport

De deportaties van joden namen voortdurend in aantal toe, Blumenthal ontkwam niet aan oproepen voor transport. Om aan deportatie te ontkomen nam hij alle mogelijke pogingen vrijgesteld te worden, zo werden de Blumenthals op 19 augustus 1942 naar Amsterdam gecommandeerd door de Joodse Raad. Om hun heen verdwenen vele joodse vrienden, deportaties vonden aan de lopende band plaats. Op 24 augustus deelt de Joodse Raad mee dat het echtpaar naar Westerbork zal gaan en op de volgende dag stonden de Blumenthals op het station Maliebaan klaar om vervoerd te worden, en dan gebeurt er toch nog een wonder: op weg naar Zwolle werden beiden in Amersfoort uit de trein geroepen – terug naar Utrecht. De Utrechtse dominee Duyvendak was er in geslaagd de deportatie ongedaan te maken. Deze gebeurtenis mag duidelijk maken dat van nu af aan het leven in Utrecht een bijna ondraaglijk avontuur was geworden. Niettemin bleven hun bekenden hen steunen voor zover dat in hun macht lag. Vooral de kerk en de predikanten waren behulpzaam in praktische aangelegenheden, maar de geestelijke ondersteuning woog nog veel zwaarder. Het is nauwelijks te bevatten dat Blumenthal ook nog op bescheiden

wijze wiskundig actief bleef. De rustige, bescheiden geleerde uit Aken toonde een mentale kracht die slechts weinigen onder deze omstandigheden zouden (en hadden) kunnen opbrengen. Iedere dag bracht nieuwe anti-joodse maatregelen, geruchten van deportaties, oproepen van de politie, SS, of andere instanties. In het bijzonder werden de Blumenthals, en waarschijnlijk alle nog resterende joden, op een onmenselijke manier van woning naar woning gejaagd. Alleen al de zorgen van de verhuizing zouden de doorsnee burger tot wanhoop of waanzin drijven. Doordat het dagboek een onopgesmukt, maar gedetailleerd verslag van het leven van het echtpaar Blumenthal bevat, is de lezing een soort historische en psychologische belevenis.

#### Een schat aan gegevens

Felsch heeft aan Blumenthals dagboek een hoofdstuk toegevoegd met gegevens over het verblijf in Westerbork en Theresienstadt, het materiaal omvat brieven van Blumenthal zelf, van kampgenoten en familieleden.

Een indrukwekkende lijst van aanhangsels bevat een schat aan informatie. Zo is er een opsomming van de woningen die de Blumenthals in Delft en Utrecht bewoond hadden. Van september 1940 tot januari 1943 verhuisden zij acht maal, vaak met een bevel als *Wohnung binnen zwei Stunden zu räumen*. Het einde kwam met hun internering in het kamp Vught, daarop volgde binnen een maand het transport naar Westerbork, waar Malie overleed aan een longontsteking. Blumenthal werd in januari 1944 naar Theresienstadt overgebracht, alwaar hij op 12 november 1944 in het ziekenhuis rustig insliep. Beiden was de tocht naar een van de vernietigingskampen bespaard gebleven.

De auteur van deze ongebruikelijke biografie verdient alle lof voor zijn speurwerk naar de personen om Blumenthal, de problemen waar een geëmigreerde jood in Nederland mee van doen had, zijn kerkelijke contacten, de steun van de wiskundige gemeenschap, ... Wie het boek leest komt onder de indruk van de schat aan gegevens en feiten die Felsch achterhaald heeft. Hij heeft hiermee een oprecht en exact eerbetoon aan de mens en de wiskundige Blumenthal gebracht.

#### Dankwoord

De afgebeelde foto's in dit artikel zijn welwillend beschikbaar gesteld door de biograaf Volkmar Felsch.



Het huis Zuilenveld (Slot Zuylen), Oud-Zuilen (Utrecht), uit de fotocollectie van Mali Blumenthal